

Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk

Luboš Veselý, Vojtěch Veselý

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

{vesely, vvesely}@ujc.cas.cz

Let's not codify language, let's describe and explain it's norms and usage instead Let's practice linguistics instead of refining language

ABSTRACT: The paper raises the question whether Czech linguistic community should make an effort to codify language norms (in a prescriptive way). In our opinion, linguists should first and foremost endeavour to describe and interpret the usage of language; creating an empirically adequate codification would be hardly feasible. Our standpoint is substantiated by an analysis of six cases of discrepancy between standard use of a language unit and the up-to-date codification. They are related to the following topics: 1) aspect of the verb *soustředit se* 'focus, concentrate', 2) agreement of a predicate / verbal attribute with a compound subject containing a noun with neutral declension, 3) competition between the units *zpěčovat se* and *vzpěčovat se* 'defy', 4) orthographic codification of verbs like *zkomponovat* 'compose', *zkombinovat* 'combine', *zkonstruovat* 'construct', 5) competition between the verbs *zešeřit se* and *sešeřit se* 'get dark', 6) competition between so-called purpose adjectives ending with *-ící* and so-called verbal adjectives ending with *-ící*.

KEYWORDS: codification, language usage, competition of language units

KLÍČOVÁ SLOVA: kodifikace, úzus, konkurence jazykových prostředků

0. Úvod

Tento text původně vznikl jako náš referát pro tzv. „celoústavní seminář“ Ústavu pro jazyk český AV ČR, který se konal v září 2018 a jehož hlavní téma lze vystihnout následující otázkou: Má ÚJČ i nadále kodifikovat, a pokud ano, tak jak? V tomto článku (který je výrazným přepracováním původního textu) tedy předkládáme – zatím jen v hrubých rysech – své stanovisko k nastolené otázce. Prozrazuje ho už titul příspěvku. Pokusíme se ukázat, proč podle našeho názoru není v silách jazykovědy (tedy nejen ÚJČ) kodifikovat neboli (stručně, poněkud provokativně, avšak nikoli nevýstižně řečeno) vytvářet příručky, o nichž by platilo: co je v nich obsaženo, je správné, co v nich obsaženo není, je nesprávné.

Náš příspěvek se včleňuje do polemiky o tom, zda a případně jak by užívání jazyka (přesněji řečeno jeho spisovné variety) mělo být regulováno jazykovědci, polemiky, která se v české lingvistice vede už od 60. let 20. století. Aktéry této polemiky lze v zásadě rozdělit do dvou táborů: Jeden představují zastánci názoru, že jazykovědci by měli vytvářet autoritativní, kodifikační příručky umožňující mluvčím rozlišení

správného způsobu užívání jazyka od nesprávného (ať už je kritérium správnosti stanoveno jakkoli), přičemž rozpětí tohoto názoru sahá od pojetí preskriptivního k pojetí spíše doporučujícímu; z novější literatury zejm. Adam (2007, 2009), Beneš a Prošek (2011), Beneš (2019). Druhý tábor tvoří zastánci názoru, že jazykovědci by neměli usilovat o regulaci (užívání) jazyka, tj. jazyk by měl být ponechán přirozenému vývoji; viz Starý (1995), Čermák a Sgall ad. (2005), Cvrček (2009). Je zřejmé, že ideově se náš příspěvek přičleňuje k druhému z uvedených táborů.¹

Myšlenka, že by jazykověda neměla usilovat o kodifikaci jazykových jevů, tedy zdaleka není nová. Čím se však náš text odlišuje od většiny příspěvků k dané polemice, je způsob argumentace: ta není vedena v obecné rovině, ze sociolingvistické perspektivy (jako ve zmíněných příspěvcích), nýbrž je založena na rozboru konkrétních případů neshody mezi spisovným územ (resp. jazykovým povědomím uživatelů češtiny) a kodifikací a z něj plynoucích poznacích o vnitrojazykových (jazykově systémových) příčinách daného stavu spisovného úzu.

Nejprve představíme – velmi stručně a shrnujícím způsobem – tři případy, o nichž už dříve zevrubněji pojednal jeden z autorů tohoto příspěvku: osvojení pouze dokonavého slovesa *soustředit se* jako slovesa pouze nedokonavého (odd. 1), shodu přísudku/doplňku s neklikanásobným podmětem obsahujícím neutrum schopné referovat k osobám obojího pohlaví (odd. 2) a rozšíření podoby *vzpěčovat se* vedle jediné kodifikované podoby *zpěčovat se* (odd. 3). Zařazení těchto oddílů je tematicky zcela oprávněné; navíc v každém z nich budou obsaženy také informace, které v příslušných článcích nejsou. Následovat budou dva nové (rovněž kratší) oddíly: o pravopisné kodifikaci sloves jako *zkomponovat*, *zkombinovat*, *zkonstruovat* atp. (odd. 4) a o nekodifikované podobě *sešeřit se* oproti jediné kodifikované podobě *zešeřit se* (odd. 5). Nejobsáhlejší a nejdůležitější bude oddíl šestý, pojednávající o konkurenci mezi tzv. účelovými adjektivy na *-ící* a tzv. verbálními adjektivy na *-ící*, u nichž kodifikace předpokládá významový protiklad.

Pro všechny zde prezentované případy platí následující: nesoulad mezi spisovným územ (popř. jazykovým povědomím) a kodifikací není „zaviněn“ jazykovým chováním mluvčích (jejich nekompetentností) – naopak, chybná, či přinejmenším nepřesná je (popř. byla) kodifikace. Úloha kodifikátorů je nezáviděníhodná: očekává se, že budou vydávat jasná doporučení, jakým způsobem užívat jazykové prostředky, ačkoli je zřejmé (a bude to níže ilustrováno), že jazyková realita je spletitá, obtížně poznatelná, mnohdy nejasná, a lze pokládat za jisté, že taková zůstane i po vydání jasných kodifikačních doporučení. Těžko se tedy divit, že kodifikace obsahuje chyby či nepřesnosti, že v různé míře neodpovídá skutečným jazykovým normám. Nejlepší doporučení, které lze kodifikátorům dát, je NEKODIFIKUJTE. Jazykovědci by (podle našeho názoru) měli jazykovou realitu „pouze“ popisovat a interpretovat, nikoli usilovat o její regulaci či usměrnění. Rozborem šesti případů (nejen) jazykové konku-

¹ Jde pouze o hrubý nástin. Podrobnější přehled podává Karlík a kol. (2016), např. v heslech Jazyková správnost, Regulace jazyka, Teorie spisovného jazyka, či Beneš (2019).

rence, které uvádíme níže, chceme ilustrovat, že popis a interpretace jazykové normy/úzu mohou být netriviální, nebo i značně náročné cíle/úkoly, které je obtížné, či přímo nemožné naplnit tak, aby na základě toho mohla vzniknout seriózní, vědecky adekvátní kodifikace.

Případy nesouladu mezi normou/územ a kodifikací, které jsme si vybrali k rozboru, jsou v řadě aspektů odlišné (což pokládáme spíše za výhodu než nevýhodu): Zatímco třeba podoby *zpěčovat se / vzpěčovat se, zkomponovat / skomponovat, zešeřit se / sešeřit se* jsou „volně zaměnitelné“ varianty, u adjektiv na *-icí, -ící* jde o zvláštní kombinaci konkurence a významového protikladu. Zatímco v prvních třech případech se konkurence týká (podob) jednoho slovesa, v druhém případě se týká početné skupiny adjektiv tvořených převážně od sloves vzoru *prosit*. Není tedy překvapivé, že příčiny a determinanty konkurence jsou obtížněji zjištělné v případě adjektiv na *-icí, -ící*.

Jazykovou normu, resp. úzus jsme zjišťovali prostřednictvím analýzy dat obsažených v korpusu SYN v6 Českého národního korpusu. Existují jistě i další způsoby poznávání jazykové normy: dotazníkové šetření (i toho jsme využili), metody experimentální psycholinguistiky aj. Domníváme se ale, že námi zvolená metoda umožňuje poznávat jazykovou normu s vysokou mírou přesnosti (oproti jiným metodám) díky rozsáhlé datové základně a možnosti objektivně² porovnat frekvenci užívání konkurenčních prostředků. Jsme si vědomi toho, že korpusové texty nejsou zcela autentické – většina z nich před publikováním prochází jazykovou korekturou. To ale validitu našich zjištění nijak nesnižuje, ba naopak: jazykoví korektoři texty upravují tak, aby byly v souladu s kodifikací; lze tedy předpokládat, že před provedením korektorských úprav se tyto texty od kodifikace odchylovaly ještě výrazněji.

1. Osvojení slovesa *soustředit se* jako imperfektiva

Dnes má mnoho uživatelů češtiny sloveso *soustředit se na něco* „uloženo“ ve svém idiolektu jako čisté imperfektivum, což se nejvýrazněji projevuje tím, že ho užívají i ve formě opisného futura (*budu se soustředit, bude se soustředit*) a ve spojení s fázovými slovesy (*začnu se soustředit, přestal se soustředit*). Tato skutečnost byla často kritizována a prohlašována za projev neschopnosti daných uživatelů rozlišovat mezi dokonavostí a nedokonavostí; a to proto, že toto sloveso bylo dříve užíváno (takřka) výhradně jako perfektivum (a tudíž u něj opisné futurum nepřicházelo v úvahu). Zdá se, že jde o generační záležitost – velmi zjednodušeně, schematicky řečeno: lidé 50+ používají *soustředit se* jako čisté perfektivum; lidé 40– naopak jako čisté imperfektivum.

Jsme toho názoru, že k osvojení dokonavého slovesa *soustředit se na něco* (uživateli mladší generace) jako imperfektiva došlo nikoli v důsledku (jejich) snížené schopnosti rozlišovat mezi vidy, ale v důsledku postavení tohoto slovesa v systému prefigovaných sloves. Jde především o to, že jedinec osvojující si češtinu jako mateřský

² Objektivně vzhledem ke zvolené datové základně.

jazyk nemá důvod považovat předponu *sou-* za prostředek vytváření perfektiv, protože neexistuje žádné jiné sloveso, o němž by (současně) platilo, že ho lze pokládat za vytvořené předponou *sou-* a že je dokonavé. Naopak, všechny existující prefigáty se *sou-* jsou nedokonavé (*souviset, soucítit, souložit, souznít* ...). U předpon jako *u-*, *na-* atd. je tomu samozřejmě jinak: Jedinec si je velmi brzy osvojí jako prostředky vytváření dokonavých sloves, a to kupř. na základě dvojic jako *dělat* → *udělat*_{dok.}, *česat* → *učesat*_{dok.}, *vařit* → *uvařit*_{dok.}, *malovat* → *namalovat*_{dok.}, *kreslit* → *nakreslit*_{dok.}, *skládat* → *naskládat*_{dok.} a mnoha dalších. Potom pochopitelně každé další (nově osvojované) sloveso vytvořené danou předponou bude považovat za perfektivum.

Není bez zajímavosti (a bez relevance), že přesně to, co se událo v češtině se slovesem *soustředit se*, stalo se i ve slovenštině se slovesem *sústredit' sa*. Také tato skutečnost podle nás hovoří ve prospěch tvrzení, že popsané „vidové přehodnocení“ není projevem/důsledkem uživatelské neschopnosti. Zajímavé je však také to, že jazykové povědomí některých mluvčích hodnotí sloveso *souznít* spíše jako perfektivum, neboť jsou pro něj přijatelná užití jako *Až spolu v té věci souzníme*^{prézens'} *budeme moct začít spolupracovat*,³ a také opisné futurum *Budeme spolu souznívat*, které není frekventativní.⁴ Tato skutečnost by si v budoucnu zasloužovala badatelskou pozornost. (Podrobněji k tomuto tématu viz Veselý 2011.)

2. Neživotný podmět s životným přísudkem/doplňkem

Podle *Pravidel českého pravopisu* (PČP 1993) a *Internetové jazykové příručky* (IJP) může mít přísudek, resp. doplněk formu mužskou životnou pouze tehdy, obsahuje-li několikanásobný podmět jméno rodu mužského životného. Pokud v několikanásobném podmětu životné maskulinum není, pak v pozici přísudku nebo doplňku (následujících po podmětu) životná forma stát nemůže. Z toho plyne, že podměty jako *matka a dítě, babička a vnouče* atp. by měly zakládat věty jako *Matka a dítě byly včera propuštěny z nemocnice* nebo *Babička a vnouče se z procházky vrátily unavené/zmoklé*, a nikoli věty jako *Matka a dítě byli včera propuštěni z nemocnice* nebo *Babička a vnouče se z procházky vrátili unavení/zmoklí*. Zjistili jsme však (korpusovým šetřením), že se ve spisovném úzu vyskytují i varianty druhého typu (s formou životnou), a také to (dotazníkovou formou), že jazykové povědomí uživatelů zvyklých vnímat a produkovat spisovné texty výrazně většinově preferuje věty s životnou formou přísudku nebo doplňku.

Jsmo toho názoru, že zmíněná preference není projevem nedostatečné schopnosti daných uživatelů osvojit si spisovnou normu (která by odpovídala liteře *Pravidel/Příručky*), tato preference má naopak svou logiku (a své oprávnění), kterou lze (stručně) vystihnout následovně: Příslušná neutra (*dítě, vnouče* aj.) jsou schopna

³ V takových případech je – jak známo – užití přítomného imperfektiva negramatické (**Až vám dobře radíme*_{nedok. prézens'} *bez problémů to zvládnete.*)

⁴ Bylo zjištěno (dotazníkovou formou) u vysokoškolských studentů češtiny.

referovat i k osobám mužského pohlaví, a právě proto je v pozici přísudku/doplňku (výrazně většinově) preferována podoba mužská životná (*Babička a vnuče se z výletu vrátili spokojeni*).

K uvedeným závěrům jsme nedospěli jen v případech, kdy je součástí několikanásobného podmětu neutrum schopné referovat k osobám obojího pohlaví, ale i v případech jiných – kupř.: *Ona i její rodina byly tím rozhodnutím soudu překvapeny* versus *Ona i její rodina byli tím rozhodnutím soudu překvapeni* nebo *Čínský lid a jeho armáda byly odhodlány bojovat ...* versus *Čínský lid a jeho armáda byli odhodláni bojovat ...* I v těchto případech byla (při dotazníkovém průzkumu)⁵ výrazně preferována varianta životná (*byli překvapeni, byli odhodláni*). Příčinou je jistě to, že (ne)životná substantiva *rodina* nebo *lid* referují ke skupinám, jejichž součástí jsou i osoby mužského pohlaví. Rozhodně stojí za zmínku, že PČP z roku 1957 v těchto případech (nově) umožňovala i shodu podle smyslu, jak o tom referuje K. Hausenblas (1957: 200). (Podrobněji k tomuto tématu viz Veselý 2015.)

3. Rozšíření nekodifikované podoby *vzpěčovat se*

Jde o nepříliš frekventované sloveso s významem ‚klást odpor / bránit se něčemu‘, které se dnes objevuje ve dvou podobách, *zpěčovat se* a *vzpěčovat se* (*Místokrál se zpěčoval tomu uvěřit; Prý se dlouho vzpěčoval přijmout kandidaturu na další období* (SYN v6)). SYN v6 dokládá bezmála třetinový podíl varianty s prefixem *vz-*; avšak kodifikovaná je dnes pouze varianta *zpěčovat se* (viz PČP, IJP a SSČ). Své samostatné heslo má podoba *vzpěčovat se* v PSJČ. Lístkový archiv ÚJČ (vznikající při přípravě PSJČ a SSJČ) dokládá asi desetinnový podíl podoby s prefixem *vz-*. Z toho by plynulo, že došlo k výraznému nárůstu podílu formy *vzpěčovat se*.

Domníváme se, že se rozšíření nekodifikovaného *vzpěčovat se* pravděpodobně událo podle určité logiky, která se (v různě modifikované podobě) dosti často „uplatňuje“ v rámci jazykového „vývoje“, při jazykových změnách. I proto jsme toho názoru, že toto rozšíření nelze hodnotit jako důsledek neschopnosti uživatelů. Pokusili jsme se (podobně jako u slovesa *soustředit se*) nahlédnout průběh analyzované změny jakoby z perspektivy toho, kdo si sledovaný jazykový prostředek osvojuje.

Proces osvojování nízkofrekvenčního slovesa (*v*)*zpěčovat se* by mohl vypadat přibližně takto (přičemž předpokládejme, že se mluvčí častěji setkává s variantou *zpěčovat se*): Jedinec se při občasné setkávání s tímto slovesem postupně seznamuje (na základě kontextů a konsituací) s jeho významem a s jeho gramatickými vlastnostmi. Zjišťuje zejména, že: 1. má význam ‚klást odpor / bránit se něčemu‘, 2. pojí se s dativem nebo s infinitivem (*Zpěčoval se jeho vůli; Zpěčoval se uvěřit v existenci osobního Boha*), 3. je nedokonavé a 4. je reflexivem tantum. Takto se toto sloveso postupně ukotvuje v jazykovém systému daného jedince (v jeho idiolektu) „hned vedle“ mnohem frekventovanějších sloves *vzpírat se* a *vzpouzet se*, která mají – což

⁵ Testování byli vysokoškolští studenti češtiny.

je velmi důležité – tytéž (právě popsané) sémantické a gramatické vlastnosti jako sloveso *zpěčovat se*. Proto lze pokládat za pravděpodobné, že právě v důsledku tohoto těsného „systémového sousedství“ došlo k ovlivnění málo frekventované (a proto ještě ne pevně ukotvené) jednotky jednotkami dosti frekventovanými (a stabilními co do sémantických a gramatických charakteristik). Právě takto – neboli na principu analogie – mohla slovesa *vzpírat se* a *vzpouzet se* „jakoby předat“ slovesu *zpěčovat se* svůj prefix *vz-*, který je (s největší pravděpodobností) mluvčími vnímán jako exponent toho významu, který je všem třem slovesům společný.

Právě popsaná systémová blízkost byla/je pravděpodobně výrazně podporována ještě dalším faktorem, tentokrát povahy fonetické: Slova s předponou *vz-* (*vzpírat se*, *vzpouzet se*, *vzpamatovat se*, *vzpomínat*, *vzbudit se*, *vzbouřit se* ...) jsou často vyslovována bez iniciálního [f] / [v], zvláště následuje-li retnice [p] / [b]: [*spírat se*], [*spouzet se*], ..., [*zbudit se*] ... Pak je ovšem (podle našeho názoru) snadno možné, že jedinec osvojující si zkoumané sloveso „ztotožní“, resp. analogizuje případy jako [*spírat se*], [*spouzet se*] a [*spječovat se*] a „uvažuje“ asi takto: v případech jako [*spírat se*], [*spouzet se*] se sice mnohdy vyslovuje jen [sp], ale jde o předponu *vz-*; proto to tak může být i v případě [*spječovat se*].

Pokud k rozšíření podoby *vzpěčovat se* došlo právě naznačeným způsobem, rozhodně ho nelze považovat za projev nedostatečných (jazykových) schopností daných mluvčích. Navíc – což uvádíme jen mimochodem – díky přítomnosti předpony *vz-* se může stát nízkofrekvenční sloveso *vzpěčovat se* srozumitelnějším. (Podrobněji k tomuto tématu viz Veselý 2018.)

4. Otázka prefixu *s-* u sloves cizího původu

Čeština – jak známo – rozlišuje mezi předponami *s(e)-* a *z(e)-*, o jejichž nevoalizovaných variantách *s-* a *z-* platí: 1. stojí-li předpona *s-* před souhláskou nepárovou, jedinečnou (anebo před párovým *v*), je realizována/manifestována hláskou [s] (*smíchat*, *snést*, *snímat*, *srazit*, *slepit*, *sjet*, *svázat*); stojí-li před takovou souhláskou předpona *z-*, je manifestována hláskou [z] (*zmáchat*, *znevážit*, *zničit*, *zrýt*, *zlanařit*, *zjihnout*, *zvážit*). 2. stojí-li předpona *s-* před souhláskou párovou (vyjma *v*), může být realizována hláskou [s] nebo [z] ([*spojit*], [*zbalit*] ...); a totéž platí o předponě *z-* za týchž podmínek ([*spustnout*], [*zbláznit se*] ...). 3. předpona *s-* je vždy zapisována písmenem *s*, předpona *z-* vždy písmenem *z*.

U přejímek, jejichž předpona se vyslovuje jako [s] nebo [z] podle (ne)znělosti následující párové souhlásky, vyžadují *PČP* a/nebo *IJP* takřka výhradně zápis literou *z* (*zdegenerovat*, *zdecimovat*, *zdemolovat*, *zdiskreditovat*, *zformulovat*, *zfanatizovat*, *zkorumpovat*, *zpacifikovat*). Z toho ovšem plyne (s ohledem na výše uvedené), že kodifikace interpretuje všechny tyto předpony jako uplatnění prefixu *z-* (nikoli *s-*). Jako jednu z výjimek lze uvést sloveso *zkontaktovat (se)* / *skontaktovat (se)*, kde se připouští dvojí psaní, a tedy vlastně i dvojí interpretace prefixu: buď jako *z-* anebo *s-*. Na přítomnost prefixu *s-* by mohlo ukazovat srovnání tohoto slovesa s významově velmi blízkým slovesem *spojit (se)*, kde je prefix *s-* (s významem ‚dohromady‘) evi-

dentně přítomen. S ohledem na relevantnost tohoto srovnání jeví se možnost zápisu literou *s* jako zcela namístě.

Je však podle našeho názoru také pravda, že podobnou úvahu by bylo možné uplatnit i u řady dalších případů, kde však kodifikace připouští pouze psaní *z*, a tedy interpretaci dané předpony jako předpony *z-*. Uvedme pro ilustraci alespoň slovesa *zkomponovat*, *zkonstruovat*, *zkombinovat* a *zkoordinovat*; a mějme věty jako: *Kdy Smetana zkomponoval/složil Prodanou nevěstu?*, *Kdo zkonstruoval/sestavil první letadlo?*, *Nejlepší bude oba přístupy zkombinovat/sloučit/spojit*, *Vedoucí musí zkoordinovat/sladit práci všech svých podřízených*. I v těchto případech lze – jak vidno – k daným přejímkám nalézt slovesa domácího původu, která se (přinejmenším v daných kontextech) chovají jako jejich synonyma a evidentně mají předponu *s-*: u sloves *složit*, *sestavit*, *sloučit*, *sladit* jde evidentně o prefix *s-*, neboť v druhém případě jde o variantu vokalizovanou a ve zbývajících případech následuje jedinečná souhláska *l*.

Na základě dosud uvedeného se domníváme, že lze u sloves jako *zkomponovat*, *zkonstruovat*, *zkombinovat* či *zkoordinovat* uvažovat o přítomnosti tzv. subsumpčního prefixu *s-*,⁶ a proto by měl být možný i zápis písmenem *s*. Subsumpční prefixy se uplatňují i u jiných přejímk (vyextrahovat, vygradovat, nakumulovat aj.). Zjistili jsme, že nemálo vysokoškolských studentů češtiny preferuje zápis literou *s*, protože lze podle jejich názoru identifikovat u daných předpon význam ‚dohromady / k sobě‘. Je pravda, že v korpusu se varianty *s* písmenem *s* od pozorovaných sloves takřka nevyskytují. Tato skutečnost je však naprosto nerelevantní (o jazykovém povědomí nic nevyovídá) – jednak proto, že jsou dané texty většinou korigovány, jednak proto, že jsou podoby se *s* automaticky podtrhávány (wordovým oprávcem) jako chybné.

5. K nekodifikované podobě *sešeřit se*

V tomto oddíle chceme na případu konkurence (kodifikovaného) *zešeřit se* a (nekodifikovaného) *sešeřit se* ukázat, jak by podle našeho názoru neměly vypadat reakce na situaci, kdy je zjištěn nesoulad mezi kodifikací a spisovným územ. Za tím účelem ocitujeme autentický dotaz uživatele češtiny a reakci na něj ze strany Jazykové poradny ÚJČ; a uvedeme k tomu stručný komentář.

Dotaz uživatele:

„Chtěla bych poprosit o radu ohledně toho, zda se píše *sešeřit* nebo *zešeřit*. V online pravidlech českého pravopisu jsem našla jenom *zešeřit*, ale čtením mám zažitý tvar se *s*. Je ovšem možné, že se jedná o častou chybu.“

Odpověď Jazykové poradny ÚJČ:

„Třebaže internetová Pravidla obsahují řadu nepřesností, v tomto případě se nemýlí. I podle školního vydání Pravidel českého pravopisu a slovníků (Slovník spisovné

⁶ Za subsumpční se považuje takový prefix, jehož význam je i součástí významu základového slovesa.

češtiny pro školu a veřejnost, Slovník spisovného jazyka českého a Příruční slovník jazyka českého) píšeme jedině *zešeřit*. Máte pravdu, že se ve slově poměrně často chybuje, svědčí o tom jak doklady z internetu, tak z Českého národního korpusu. V korpusu SYN je zachyceno 174x správně psaní se z (*zešeřít, zešeřilo, zešeřelý* apod.) a 76x je doložena podoba se s (*sešeřít, sešeřilo, sešeřelý* apod.) – tedy téměř třetina podob není správně. Pisatelé jsou nejspíše ovlivněni slovesem *setmělo se*.“ (<http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/dotazy/index.html?page=7>)

Komentář:

Pracovník Jazykové poradny přehlíží skutečnost (kterou sám zjistil), že i podoba *sešeřit se* je uzuální. I když sám uvádí jeden z faktorů, který by mohl vést k užívání podoby *sešeřit se* (sloveso *setmět se*), stále hodnotí podobu *sešeřit se* jednoduše jako chybu. Jde tedy o velmi přímočarý přístup k otázce jazykové správnosti: (ne)správnost je zde evidentně ztotožňována s (ne)přítomností v kodifikační příručce. A konečně: Není pravda, jak se tvrdí, že podle PSJČ „píšeme jedině *zešeřit*“, neboť PSJČ (elektronická verze) uvádí ve hesle „zešeřiti (řidč. zšeřiti) ^{dok.} [...]“ i početnou řadu dokladů s předponou *s(e)-*: *Pak nastala povinnost klečet u božího hrobu v tiché kapli, kterou sešeřili.* (Jir.); *Sešeřil se den.* (Mach.); *A najednou – jakoby se kolem ní sešeřilo jako před bouřkou.* (Jir.); *Sešeřilo se v pokoji zatím a toto šero doplňovalo atmosféru snu.* (Dyk.); *Tyto lákavé vidiny táhly se před Danyšovými široce rozepřenými zraky tam někde v sešeřené neproniknutelné dáli.* (Preis.); *Zima je možná jen ve velkém městě, kde pravý život začíná sešeřením.* (Just.); *Pod jasným sluněčkem šlechetných záměrů náhle se v duši sešeřil, skoro setmí.* (Staš.); *Vím pouze, svět že bez něho [soucitu] se sšeřil (sic!).* (Vrch.); *Jíž se velmi sešeřilo a z bledého východu blížilo se světla víc a víc.* (Rais.). V hesle *zešeřelý* jsou také doklady s předponou *s(e)*: *snědými barvami maloval sšeřelý pokoj.* (Wojk.); *„Už bude jistě doma,“ křesal jiskřičku naděje ve smutkem sešeřelou jeho duši.* (Baar.); *Hráč náruživý zádumčivých sešeřelých nálad, chci mítí divné kouzlo starých, ironických ballad* (Hlav.).

Dodáváme:

SYN v6 má pro dotaz „lemma *zešeřit*“ 237 výskytů, pro dotaz „lemma *sešeřit*“ 159 výskytů – poměr ve prospěch (jediné) kodifikované podoby je tedy pouze asi 1,5 : 1 (tedy nižší, než je uvedeno v odpovědi Jazykové poradny).

6. Účelová a dějová adjektiva na *-ící, -ící*

Gramatické příručky upozorňují na formálně-sémantický rozdíl mezi adjektivy účelovými a dějovými: srov. *šlapací kolo* (účelové adjektivum) × *kluk šlapající na kole* (dějové adjektivum); *startovací rampa* × *startující závodníci*; *krycí jméno* × *závoj kryjící tvář*. Všimají si zejména protikladu adjektiv zakončených na *-ící*, resp. *-ící*, odvozených převážně od sloves vzoru *prosit*: *čisticí vůz* (účelové adjektivum) × *vůz čistící ulicí* (dějové adjektivum). V psaní těchto adjektiv totiž uživatelé často chybují, resp. odchylují se od toho, co předjímá kodifikace. IJP připouští, že v některých případech

je těžké rozhodnout, zda jde o „pojetí“ účelové, anebo dějové.⁷ Uvádí různé typy takových případů a doporučuje, k jakému pojetí se přiklonit. Níže se pokusíme ukázat, že doporučení *IJP* jsou do značné míry v rozporu s jazykovou normou.

Kompozice textu je následující: Zamyslíme se nad tím, zda se do užívání adjektiv na *-icí, -ící* systematicky promítá sémantika determinovaných substantiv. Formulujeme hypotézu, která by mohla být zpřesněním či „domyšlením“ výkladu *IJP*, a zjistíme, zda ji potvrzují jazyková data. Představíme empirický výzkum, který jsme provedli na materiálu získaném z korpusu SYN v6. Poukážeme na některé aspekty protikladu mezi účelovým a dějovým významem a položíme si otázku, zda je s nimi výklad *IJP* v souladu. Upozorníme na to, jaké výzkumné kroky by musely být podniknuty předtím, než by bylo možné přistoupit ke kodifikování daného jevu. Poukážeme na jejich obtížnou proveditelnost a položíme si otázku, zda neexistuje řešení, které by jejich realizaci nevyžadovalo.

Je volba adjektiva podmíněna sémantikou řídícího substantiva? Zdá se, že ano. *IJP* např. konstatuje, že u označení osob se používají pouze podoby na *-ící: řídící pracovník, velcí důstojník, místopředsedáček*. Z dokladů v korpusu SYN v6 je zřejmé, že konkurenty na *-icí* se v uvedených případech skutečně užívají řídce (byť neplatí, že by se neužívaly vůbec, jak předpokládá *IJP*): syntagma *řídící pracovník* je doloženo zhruba v 8 % případů (ze všech výskytů syntagmatu *řídící/řídící pracovník*), syntagma *velcí důstojník* zhruba v 5 % případů, podoba *místopředsedáček* není doložena vůbec. Koresponduje u jmen osob forma adjektiva se sémantickou rolí, již denotát substantiva plní ve vztahu k ději označenému adjektivem? Mohli bychom vyslovit následující hypotézu: skutečnost, že denotát substantiva vystupuje v úloze agentu, nikoli instrumentu děje, podporuje dějové pojetí adjektiva. Dlouhou podobu *-ící* by pak, nabízelo by se navrhnout, kodifikace mohla/měla vyžadovat u „ryze dějových“ adjektiv, která typicky stojí v postpozici za determinovaným substantivem a sama jsou determinována nějakým syntaktickým doplněním (*důstojník velcí místní vojenské jednotce*), a právě u adjektiv označujících „dějovou funkci“ nějaké osoby. Potíž je v tom, že agentní roli denotátu ve vztahu k příslušnému ději nevyjadřují jen názvy osob, ale např. také názvy různých kolektivů či institucí (které kolektiv často implikují): *čistící četa* čistí, *hodnotící komise* hodnotí, *řídící výbor* řídí apod. V případě posledních dvou syntagmat je v SYN v6 doložen frekvenční poměr výrazně ve prospěch „dějového pojetí“: syntagma *hodnotící komise* je doloženo zhruba v 99 % případů,⁸ syntagma *řídící výbor* zhruba v 80 % případů (spojení *čistící četa* je v tomto ohledu jiné, vyskytuje se jen ve zhruba 37 % případů). Bylo by řešením do skupiny substantiv, pro něž by kodifikace předjímalá rozvíjení adjektivy na *-ící* (a nedoporučovala rozvíjení adjektivy na *-icí*), přičlenit také názvy kolektivů a institucí? V rozšiřování uvedené skupiny by případně bylo možné pokračovat. Neživé objekty denotované některými substantivy vykonávají děj

⁷ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=750>

⁸ V tomto světle se jako zvláštní jeví poznámka v *IJP*, že ve spojeních typu *byla sestavena hodnotící komise* „dáváme přednost účelovému pojetí“.

označený adjektivem na *-icí/-ící* samostatně, na člověku nezávisle, byť nejsou agentem děje ve stejném smyslu jako osoby nebo kolektivy osob. Jedná se o názvy různých (více či méně automatizovaných) strojů a přístrojů, ale nejen o ně – příklady viz dále. Bylo by nejspíše možné tvrdit, že sémantika těchto substantiv podporuje dějové pojetí příslušných adjektiv, a očekávat, že se významový charakter syntagmatu projeví ve frekvenčním poměru mezi „dějovou podobou“ *-ící* a „účelovou podobou“ *-icí*. Vskutku lze najít případy, jež dané očekávání naplňují (tj. podoba *-ící* převažuje nad podobou *-icí*), nebo se mu alespoň přibližují (podoba *-icí* se objevuje v menším, ale nezanedbatelném procentu případů): spojení *tišící lék* (lék, který tiší) je v SYN v6 doloženo zhruba v 94 % případů, spojení *jistící šroub* zhruba v 52 % případů, spojení *čistící vozidlo* zhruba v 51 % případů, spojení *jistící lano* ve 34 % případů. Kodifikace by tedy, hypoteticky, mohla předjímat následující: v případech, kdy denotát substantiva provádí (může provádět) děj označený adjektivem samostatně, dává se přednost „dějové“ podobě na *-ící*, kdežto v případech, kdy je denotátem substantiva nástroj vyžadující činnost člověka, má přednost „účelová“ podoba na *-icí*. Preferování krátké podoby lze demonstrovat na příkladech *žehlicí prkno* (prkno samo nežehlí, je jen pomůckou k žehlení) či *holící strojek* (strojek sice holí, ale ne bez součinnosti člověka): podoba *žehlicí prkno* je doložena zhruba v 90 % případů, podoba *holící strojek* zhruba v 91 % případů.

Nastíněná možná podoba kodifikace, ač by z významového hlediska byla smysluplná, by bohužel zkreslovala reálnou jazykovou normu. Lze sice najít případy, kdy se agentní (nebo procesorská) povaha denotátu substantiva projevuje převahou „dějové“ podoby na *-ící* (některé příklady viz výše), avšak typově, tj. s ohledem na všechna doložená syntagmata, tato podoba převažuje zřejmě jen u názvů osob; u „ryze dějových“ adjektiv je podoba na *-ící* samozřejmě výlučná. U názvů kolektivů a institucí, názvů automatizovaných strojů a přístrojů a dalších samostatně fungujících předmětů se podoba na *-ící* (místo „náležitě“ podoby na *-ící*) užívá v různé míře: řídce, poměrně často nebo (jak jsme ukázali výše) dokonce převážně. Vyplyvá to z analýzy užívání deseti nejfrekventovanějších účelových adjektiv na *-icí* a jejich konkurentů na *-ící*, kterou jsme provedli na datech získaných ze SYN v6.⁹ Jednalo se o následující adjektiva (a jejich konkurenty na *-ící*): *řídící, chladící, čistící, měřící, trávící, hasící, pečící, spořící, školicí, plnicí*.¹⁰ Vytvořili jsme seznamy substantiv, s nimiž se tato adjektiva kombinují nejčastěji, a zjistili jsme, v jakém procentu případů se místo podoby na *-icí* užívá konkurent na *-ící*. Níže uvádíme ukázkou vytvořených seznamů.¹¹

⁹ Vyloučili jsme případy, kdy si obě podoby kvůli výrazné formální odlišnosti nekonkurují: *bicí* vs. *bijící*, *šící* × *šijící*.

¹⁰ Uvedená adjektiva jsou seřazena podle jejich frekvence v SYN v6. S výjimkou adjektiva *pečící* jsou všechna odvozena od sloves vzoru *prosit*.

¹¹ Z příslušných seznamů uvádíme jen prvních 25 řádků, zachycujících nejfrekventovanější syntagmata (u nichž je doložena konkurence adjektiv na *-icí*, *-ící*). Ve druhém a třetím sloupci je uvedena frekvence adjektiva na *-icí*, resp. *-ící*, tvořícího syntagma se substantivem uvedeným

I z této malé ukázky utříděných korpusových dat je zřejmé, že pomíneme-li jména osob, u nichž je zastoupení podoby na *-ící* v souladu s očekáváním vysoké, podíl adjektiv na *-ící* značně kolísá, a to zhruba od 3 do 90 procent. Kolísá i v rámci jednotlivých významových typů substantiv, srov. např. substantiva *gel, mléko, pěna, roztok, voda* v tabulce 3. Přestože jde o výrazy sémanticky blízké, zastoupení adjektiva na *-ící* kolísá od zhruba 6 do 28 procent, tj. od míry zanedbatelné po míru poměrně značnou. Z porovnání seznamů zároveň vyplývá, že rozdíly v zastoupení obou podob jsou i mezi jednotlivými adjektivy. Srov. v tabulkách 1 a 2 substantiva označující kolektivy či instituce a substantiva s významem místa v kolokaci s příslušnými adjektivy: *řídící/řídící orgán, výbor, komise; centrum, středisko* (převažuje podoba na *-ící*) × *školicí/školicí agentura, instituce; středisko, centrum, místnost, prostor* (převažuje podoba na *-ící*). Je tedy zřejmé, že volbu mezi podobami na *-ící, -ící* ovlivňuje lexikální realizace obou členů syntagmatu: jak řídícího substantiva, tak rozvíjejícího adjektiva.

Reálnou jazykovou normu však zkresluje i současná podoba kodifikace, resp. mimo jiné to, co je uvedeno v *IJP*. Z korpusových dokladů vyplývá, že podobě na *-ící* v nezanedbatelné míře konkuruje podoba na *-ící*, a to převážně v kontextech, které jsou jinak ve shodě s kodifikací spisovné normy. Z toho lze dovozovat, že mluvčí tento prostředek nevnímají jako nenormní, nespisovný. Konstatování *IJP*, že se u označení osob používají pouze podoby na *-ící*, sice přibližně odpovídá jazykové normě (podoba na *-ící* u názvů osob značně převažuje), avšak kontrastuje s tím, že u označení institucí, výkonných orgánů apod. (*komise, orgán, rada, oddělení*), tj. u výrazů, které mají podobný „akční potenciál“ jako názvy osob a podoba na *-ící* je u nich nezřídka frekventovaná (srov. výše příklady *hodnotící komise, řídící orgán*), *IJP* doporučuje podobu na *-ící*, byť uvádí, že ani „dějové pojetí“ nelze pokládat za „jednoznačně chybné“.

IJP navíc, zdá se nám, předpokládá, že významový protiklad mezi účelovostí a dějovostí 1) je kontradiktorický,¹² 2) je pevně svázán s protikladem formálním. Souhrnně řečeno, jde o předpoklad, že adjektivum na *-ící* vyjadřuje účelovost a adjektivum na *-ící* vyjadřuje dějovost, a že příslušná adjektiva mají právě tyto významy a žádné jiné. Má-li tedy adjektivum formu na *-ící* nebo *-ící*, mělo by platit, že vyjadřuje buď účelový význam, nebo dějový význam, tj. nevyjadřuje žádný jiný význam a ovšem nevyjadřuje ani oba významy současně. Z uvedených logiky dále podle nás vyplývá: pokud si adjektiva na *-ící, -ící* konkurují, je třeba zjistit, zda se vyjadřuje účelovost, nebo dějovost, a podle toho stanovit, který z prostředků je náležitý. Domníváme se, že předpoklady 1) a 2) jsou nesprávné. Jde jednak o to, že ve spojení s některými abstrakty nemá adjektivum na *-ící/-ící* význam ani dějový, ani účelový: *řídící/řídící schopnost* označuje zkrátka schopnost řídit, *čistící/čistící funkce* znamená funkci čištění (adjektivum tu významově specifikuje substantivum značně abstraktního významu),

ve sloupci prvním; brali jsme v potaz jen syntagmata s pořadím členů adjektivum – substantivum. Ve čtvrtém sloupci je uveden procentuální podíl adjektiva na *-ící*.

¹² Protiklad mezi výroky A a B je kontradiktorický, jestliže nutně platí buď A, nebo B, tj. nemůže současně platit A i B, ani nemůže nastat situace, kdy neplatí ani A, ani B.

Tab. 1: řídící × řídící

	řídící	řídící	podíl řídící
system	7549	1923	20,30
jednotka	5584	1959	25,97
orgán	957	4598	82,77
věž	861	888	50,77
středisko	857	1422	62,40
centrum	828	1143	57,99
výbor	778	3102	79,95
páka	757	181	19,30
funkce	687	1885	73,29
elektronika	557	135	19,51
technika	357	126	26,09
komise	323	2867	89,87

	řídící	řídící	podíl řídící
počítač	303	260	46,18
pozice	288	525	64,58
pracovník	283	3220	91,92
struktura	243	517	68,03
obvod	229	48	17,33
software	222	69	23,71
vůz	220	219	49,89
panel	209	145	40,96
proces	207	274	56,96
signál	177	86	32,70
pult	174	162	48,21
program	172	86	33,33

Tab. 2: školící × školící

	školící	školící	podíl školící
středisko	4027	1240	23,54
centrum	1649	448	21,36
program	432	137	24,08
místnost	319	166	34,23
zařízení	275	90	24,66
kurs	159	77	32,63
akce	136	55	28,80
pracoviště	132	54	29,03
firma	105	27	20,45
prostor	75	22	22,68
system	63	7	10,00
činnost	57	30	34,48

	školící	školící	podíl školící
pomůcka	54	1	1,82
materiál	51	10	16,39
aktivita	51	11	17,74
seminář	47	42	47,19
místo	45	17	27,42
sál	38	30	44,12
agentura	35	10	22,22
prostora	35	17	32,69
den	33	17	34,00
policejní	33	14	29,79
instituce	32	6	15,79
projekt	30	13	30,23

Tab. 3: čistící × čistící

	čistící	čistící	podíl čistící
prostředek	6616	1400	17,47
přípravek	677	76	10,09
stroj	524	234	30,87
vůz	478	251	34,43
gel	458	29	5,95
stanice	348	128	26,89
zařízení	309	94	23,33
mléko	262	18	6,43
účinek	246	67	21,41
proces	235	120	33,80
system	226	28	11,02
pěna	211	15	6,64

	čistící	čistící	podíl čistící
ubrousek	170	12	6,59
maska	166	14	7,78
roztok	160	39	19,60
technika	158	63	28,51
schopnost	154	48	23,76
krém	151	10	6,21
čaj	150	50	25,00
zóna	149	47	23,98
práce	120	71	37,17
voda	119	46	27,88
efekt	103	30	22,56
tableta	83	12	12,63

trávicí proces označuje proces trávení či jednoduše trávení (jde vlastně o multiverbát). Z toho je zřejmé, že protiklad mezi účelovým a dějovým významem není vzhledem k danému souboru prostředků kontradiktorický. Neplatí podle nás ani předpoklad, že protiklad mezi účelovostí a dějovostí je pevně svázán s protikladem formálním. Oba prostředky si konkurují, nepočítáme-li „ryze dějová“ adjektiva mající výlučně formu na *-ící*. Z užití adjektiva na *-ící*, resp. *-ící* nelze usuzovat, že mluvčí měl na mysli význam dějový nebo naopak význam účelový, byť zřejmě platí, že „míra dějovosti“ adjektiva, plynoucí z významu celého syntagmatu, je jedním z faktorů, které určují preferenci té nebo oné varianty.

Významový protiklad mezi účelovostí a dějovostí nejenže není kontradiktorický, není ani kontrární.¹³ Užívá-li se předmět opakovaně k provádění jistého děje, je nasnadě, že jde o účel daného předmětu. Je příznačné, že spojení substantiva s účelovým adjektivem lze parafrázovat (přínejmenším) dvojím způsobem: např. *tišící lék* jako ‚lék určený k tišení bolesti‘ i jako ‚lék, který tiší bolest‘. Jádrem druhé parafráze je tvar slovesa s významem neaktuálního, opakovaného děje. Oba významy, účelovost i neaktuální dějovost, se nevyklučují: účel předmětu je spojen s očekáváním, že při splnění jistých podmínek bude naplněn příslušným dějem, či (také) povědomím o případech, kdy jím skutečně naplněn byl. Očekáváme, že člověk, který užije tišící lék, přestane (do jisté míry) pociťovat bolest, protože víme, že takový účinek tišící léky mívají. Očekáváme, že čistící vozy se budou užívat v souladu se svým účelem, tj. k čištění ulic. Atd. Níže uvádíme dva příklady takového užití adjektiva na *-ící*, z něhož lze vyrozumět, že účel adjektiva byl naplněn opakovaným, neaktuálním dějem (tedy: tišící léky tišily, čistící vozy čistily):

- (1) „Dostávám tišící léky, a tak nějak vše zvládám,“ svěřila nám herečka s tím, že chemoterapie nebo ozařování zatím nejsou třeba. (SYN v6)
- (2) I když čistící vozy odstraňují nánosy z vozovky několikrát denně, řidiči by měli být v úseku výjezdu vozidel ze stavby stále opatrní. (SYN v6)

Nekontrární je, zdá se, rovněž protiklad mezi účelovým významem a významem aktuálně dějovým: níže uvedené příklady lze interpretovat tak, že léky, které měly tišit, v dané situaci skutečně tišily, a lano, které mělo jistit, v dané situaci jistilo.

- (3) Manželku museli uklidnit tišícími léky lékaři. Záchranou akci rodina pozorovala ze břehu. (SYN v6)
- (4) Při čištění potrubí mu patrně uklouzla noha a zřítel se asi ze sedmimetrové výšky. Přitom zůstal viset na jistícím laně. (SYN v6)

Blízkost obou významů, účelového a dějového, naznačují konkurenční výrazové prostředky, srov. možnost užití formulací *zůstal viset na pojistném laně* (adjektivum *pojistný* svou formou ukazuje spíše k účelovému významu), resp. formulací *zůstal viset na laně, které ho jistilo* (sloveso *jistit* tu má evidentně význam aktuálně dějový).

¹³ Protiklad mezi výroky A a B je kontrární, jestliže platí A, nebo B, nebo neplatí ani A, ani B, nemůže však nastat situace, že by platilo současně A i B.

Konkurence mezi „účelovými“ a „dějovými“ podobami je doložena také u adjektiv odvozených od sloves jiných konjugačních vzorů, srov. např. *hydratační krém* vedle (méně běžného) *hydratující krém*, *zvláčňující olej* vedle (okazionálního) *zvláčňovací olej*. Jelikož konkurenci nelze v těchto případech přičítat formální podobnosti mezi adjektivy, je podle nás pravděpodobné, že její příčinou je právě neostrost protikladu mezi účelovým a dějovým významem. Protože tu však významová blízkost není podpořena blízkostí formální, konkurence mezi oběma podobami není zdaleka tak rozšířená jako konkurence mezi adjektivy na *-icí* a *-ící*.

Toho, že mezi významem účelovým a dějovým nelze stanovit ostrou hranici, si povšimla rovněž K. Osolsobě (Šimandl 2016, heslo *-cí*). Jde podle ní o jeden z faktorů, které způsobují konkurenci mezi adjektivy na *-icí* a *-ící*. Příslušnou pasáž zde ocitujeme celou: „Je několik faktorů, které způsobují nijak vzácné nerozlišování adjektiv na *-icí* × *-ící*. (a) V označeních role/úřadu/funkce osob se účelová adjektiva nahrazují dějovými: *světící biskup*, *velící důstojník*. (b) *Chladicí věže* a podobná zařízení, pojmenovaná podle účelu, jsou mnohdy ve stálém provozu; *pozměňovací návrh* bývá vznesen s úmyslem, aby se stal *pozměňujícím*; v takových případech volba *-ící* není významově scestná. (c) Rozdíl ve výslovnosti [i] × [í] nebývá zřetelný. (d) V cizích jazycích mívají oba typy mnohdy jediný ekvivalent: např. *Sleeping Beauty* ‚Spící kráska, Šípková Růženka‘ i *sleeping car/bag/pill* ‚spací vůz/pytel/pilulka‘“

Pokusili jsme se ukázat, že adjektiva na *-icí*, *-ící* fungují jako konkurenty, přestože nejsou významově zcela rovnocenná. Jejich konkurence má však různou podobu v závislosti na lexikálním obsazení syntagmatu adjektiva a determinovaného substantiva: z dokladů nalezených v SYN v6 vyplývá, že mluvčí často mírně preferují podobu na *-icí*, není však výjimkou, že podoba na *-ící* je výrazně běžnější, či naopak převažuje podoba na *-ící*. Současná kodifikace reálné jazykové normy evidentně neodpovídá. Podmínkou pro to, aby mohla vzniknout empiricky adekvátní kodifikace, by bylo (podle našeho přesvědčení) podniknutí celé řady výzkumných kroků. Především by musela být v dostatečně širí prozkoumána variabilita v užívání konkurenčních adjektiv na *-icí*, *-ící* – na podstatně větším materiálu, než jsme to pro potřeby tohoto textu učinili my. Bylo by rovněž třeba zjistit příčiny oné variability. Co způsobuje, že v některých syntagmatech se adjektiva na *-icí*, *-ící* užívají ve zjevném rozporu s převažujícím územ? Je jednou z příčin významový poměr mezi adjektivem a determinovaným substantivem? Může hrát roli také frekventovanost syntagmatu, např. v tom smyslu, že frekventovaná syntagmata vykazují méně odchylek v důsledku toho, že uživatelé mají pevněji „vštípenou“ kodifikovanou podobu? Zjištění příčin variability jazykové normy by bylo nezbytné k posouzení relevance jednotlivých faktorů – s ohledem na ni by případná kodifikace měla být formulována. Je zřejmé, že před lingvisty, kteří by usilovali o kodifikaci užívání adjektiv na *-icí*, *-ící*, by stál velice nesnadný úkol – jak pokud jde o sběr materiálu, tak zejména o jeho vyhodnocení.

Je výše nastíněný problém nějak řešitelný? Jsme přesvědčeni o tom, že překážky nastíněné výše vůbec nevynstanou, pokud cílem lingvistické analýzy nebude preskripce jazykové normy, nýbrž její deskripce. Nutným předpokladem neskripce je totiž zevrubné poznání jazykové normy – bez něj by sotva bylo možné stanovit, jaký způsob zacházení s jazykovými prostředky je vhodný a jaký méně vhodný či nevhodný.

Deskriptivní přístup k jazykové normě, domníváme se, její zevrubné poznání nevyžaduje. Lingvista uplatňující tento přístup může např. prozkoumat určité množství dostupných jazykových dat, vyhodnotit je a dospět k dílčímu poznání jazykové normy. To sice nemůže být podkladem pro kodifikaci, přesto však má vědeckou hodnotu, obohacuje-li něčím dosavadní znalosti o jazykové normě.

Slovo závěrem, resp. vzkaz případným (i nepřípadným) budoucím kodifikátorům

Jak oddíl o konkurenci *-icí* versus *-ící* (*tišící* / *tišící lék*), tak i oddíly jiné (např. o konkurenci mezi *zpečovat se* a *vzpečovat se* nebo mezi *zešeřit se* a *sešeřit se*) jasně dokazují, že by ten, kdo by chtěl kodifikovat, měl **vždy** nejprve ověřit, jestli je stávající kodifikace „v pořádku“ neboli zda nebyla už v době vzniku v nesouladu se soudobou normou a/nebo zda není v rozporu s normou dnešní. Také by si měl položit otázku, je-li případné rozšíření nekodifikované podoby nutné považovat za projev neschopnosti mluvčích náležitě užívat jazykových prostředků, anebo nejde-li „prostě jen“ o výsledek (nijak negativních) procesů, které patří k principům jazykového „vývoje“ (a jsou dávno dobře známy z historické mluvnice). Kupř. právě naše (byť nedokonalé) pokusy o interpretaci příčin rozšíření podoby *vzpečovat se* a „vidového přehodnocení“ slovesa *soustředit se* jsou ukázkou takového případu. Kodifikátor by si měl také pokaždé položit otázku, zda opravdu rozumí (dané konkrétní) jazykové situaci natolik, aby si mohl dovolit ve vztahu k ní něco doporučovat, např. vybízet k preferování jedné jednotky před jinou. Měl by se ptát, zda skutečně zmapoval, pochopil a vyhodnotil všechny faktory, které mohou v dané situaci působit. Už jen náš (velmi hrubý) nástin složitě situace u forem na *-icí* a *-ící* podle našeho názoru ukazuje, že by měl být kodifikátor při zodpovídání uvedené otázky spíše skromný.

Naše stanovisko k tomu, zda by se mělo, nebo nemělo kodifikovat, tedy zní: Jazyková realita se kodifikaci (do značné míry) vzpečuje, proto nezakládáme žádné hodnotící komise.

LITERATURA

ADAM, R. (2007): K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 68, 184–189.

ADAM, R. (2009): Nad knihou o jazykové regulaci. *Naše řeč*, 92, 145–155.

BENEŠ, M. (2019): *Úvod do teorie jazykové správnosti*. Praha: Univerzita Karlova.

BENEŠ, M. – PROŠEK, M. (2011): Ke konceptu minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 72, 39–55.

CVRČEK, V. (2009): *Regulace jazyka a koncept minimální intervence*. Praha: NLN.

ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, 103–115.

HAUSENBLAS, K. (1957): Psaní i a y podle nových Pravidel českého pravopisu. *Naše řeč*, 40, 195–201.

IJP / Internetová jazyková příručka <http://ujc.avcr.cz/miranda2/m2/elektronicke-slovníky-a-zdroje/internetova-jazykova-prirucka.html>

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (2016): CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. <https://www.czechency.org/>

KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – ČERMÁKOVÁ, A. – HNÁTKOVÁ, M. – CHLUMSKÁ, L. – JELÍNEK, T. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠKRABAL, M. – TRUNEČEK, P. – VONDŘIČKA, P. – ZASINA, A. (2017): *Korpus SYN*, verze 6 z 18. 12. 2017. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

OSOLSOBĚ, K. (2016): -cí. In. Šimandl, J. (ed.): *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum. (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-cí>)

PČP / *Pravidla českého pravopisu* (1993). Praha: Academia.

PSJČ / *Příruční slovník jazyka českého* (elektronická verze) <http://psjc.ujc.cas.cz/>

SSČ / *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2000). Praha: Academia.

SSJČ / *Slovník spisovného jazyka českého* (elektronická verze) <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

STARÝ, Z. (1995): *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.

VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa *soustředit se*. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94, 134–141.

VESELÝ, L. (2015): *Matka a dítě byly unavené?* Poznámka ke shodě přísudku s podmětem. *Český jazyk a literatura*, 66, 185–191.

VESELÝ, L. (2018): K nekorespondenci mezi kodifikací a spisovným územ. Její možné využití v hodinách češtiny. *Český jazyk a literatura*, 69, 80–85.